

“Baltlus”, baltisakslased, eestlased

II

Ea Jansen

Baltluse-poleemika eesti ajakirjanduses

Ometigi polnud idee ühest ühtsest rahvast 19. sajandi teisel poolel võõras ka eesti kujunevale avalikkusele. Samas tundub päris loomulik, et juba esimestes sellesuunalistes kirjutistes seostati see eestlaste ja sakslaste võrdsete õiguste nõudega. Johann Woldemar Jannsen unistas nii eestlaste emantsipatsioonist kui ka rahvaste ja seisuste ilusast sõbralikust kooselust kodumaal. Ta kutsus “linnu ja mõisu” sellele kaasa aitama, et “...vabba rahvas [pärisorjusest vabad eestlased – E. J.] tõeste õnnelikult omal kohhal võiks ellada... Õigust ei ole kellegil tarvis ärra anda, vaid **eesõigust** seaduse ees mitte tagga aeada. Suuremat mõistust või vaimuharrimist ei olle kellegil tarvis ärrasalgada, ...agga vaimoharrimisele **mitte aeda** ette teha, vaid kui üks rahvas **ühheks rahvaks** sada...”¹

Nii kirjutas Jannsen 1870. aastal Eesti Postimehes. Tema sõnad tähendasid õieti unistust eestlaste ja sakslaste võrdsustumisest igas suhtes, ka kultuurilist sarnastumist, kuid

muidugi mitte assimilatsioon. Mõiste “rahvas” ei tähistanud Jannsenile “lihtrahvast”, vaid ühe maa elanikke tervikuna ja tema järgi pidanuks iga poliitikamehe ideaal olema “rahvas kui puhas, sigiv põld, seisused kui tuumakas vili tema sees juurdumas ja õitsemas...”. Niisugune seisund võidaks saavutada, arvas Jannsen, rahva “tuleviku tarvituste pääle kasvatamise” teel koolide läbi, samuti ka “mõistliku poliitika asutuste” läbi, mitte aga “mõistmata lõhkumise teel”.²

Nagu äsjatoodust nähtub, armastas Jannsen oma mõtteid väljendada võrdluspiltides, mis olid agraarmaale kohased. See avaldus taas näiteks ka 1878. aastal Eesti Postimehes juhtkirjas “Kolm välja, neli sugu vilja”. Väljad olid Balti kubermangud, viljad neis elavad rahvad – eestlased, lätlased sakslased ja vene-lased. Nad kõik soovivad, kirjutas Jannsen, seaduslikul teel edasi minna ja on ühteviisi “riigipäävanema” antud seaduste täitjad.³ Siin kõlab taas seisuste võrdsuse mõte, nüüd siis suurriigi seaduste ja keisrihärja palge ees.

Selliseid mõtteid esitas Jannsen Eesti Postimehes 1878. aastal, kui oli juba hakanud ilmuma võistlev eestikeelne ajaleht – Carl Robert Jakobsoni toimetatud Sakala. Ja ehkki Jannsen viitas “mõistmata lõhkumisest” kõneldes Sakalale, olid tegelikult mõlema ajalehe eesmärgid siiski lähedased, sest ka Jannsen oli teravalt aadli ülemvõimu vastu ja tema ideaal oli eestlaste igakülgne emantsipatsioon.⁴ Ning Jakobson tunnistas (vähemasti sõnades), et temagi siht on (vaid) “ühesugused õigused”, mille saavutamisel eestlaste poolt võidakse sulada ka “ühheks Baltirahvaks”⁵. Siiski paistis Jakobsoni kirjutistest peagi läbi tema tegelik mõte – võimuvõitluse alustamine saksa ülemkihtidega, “eesti hääle” kõlama panemine tollases avalikkuses mitte paluja, vaid nõudjana.⁶ Jakobsoni

¹ Eesti Postimees 18.03.1870.

² Eesti Postimees 22.03.1878.

³ Eesti Postimees 12.07.1878.

⁴ Head materjali Jannseni iseloomustamiseks esitab Malle Salupere: Jannseni tähendus ja tegevus tema ajas, I–II. – Keel ja Kirjandus 2001, nr. 11, lk. 765–777; nr. 12, lk. 853–865. Kirjutises on pearõhk Postipapa erakirjades peegelduvatel vaadetel, vähe aga on selles ülevaatlikkust taotlevas artiklis arvestatud avalikus trükiõnas, niisiis Eesti Postimehes avaldatu, tegelikku sisu ja laadi.

⁵ Jk. vastus Eesti Postimehele ja seletus. – Sakala 19.04.1880.

⁶ Jakobsoni võimalike kaugemate poliitiliste eesmärkide kohta vt. ka: E. Jansen. C. R. Jakobsoni Sakala. Tallinn, 1971, lk. 234–258.

toon oli seetõttu hoopis teistsugune kui ikka veel vana rahvalagustuslikku fraseoloogiat kasutaval Eesti Postimehel – püüdes koondata laialdast aadlivastast opositsiooni eestlaste seas, oli Jakobson moodsa ajakirjaniku ja poliitiku kombel agiteeriv ja ässitav. Tema meelest oli üsna lootusetu edasi jõuda “tülita, rahulise õpetamise, juhatamise, ülesehitamise tööga...”⁷, nagu seda lootis isa Jannsen.

1879. aastal asus isa kõrvale Eesti Postimehe kaastoiimetajaks äsja ülikooli lõpetanud Harry Jannsen. Tema oli õigupoolest see, kes tõi eesti ajakirjandusse mõistete *Baltimaad* ja *baltlased* endastmõistetava kasutamise. Levisid ka terminid *Baltia*, *baltialased* ja *baltialasteus* (Sakala). Missugune aga pidi Balti kodumaa Harry Jannseni arvates välja nägema, sellega seotud mõtted ja lootused sõnastas ta 1879. aasta kevadel Eesti Postimehe juhtkirjas “Kodused mõtted”⁸. Siin rõhutas Harry Jannsen: meie “Baltia” “seisuste” senine poliitika on olnud partikularistlik, kaua takistati “rahvaliku elu” [mõeldud rahvuslikku elu – E. J.] ärkamist ning selliste meeste esiletõusu, kes tunnistasid, et “rahva eluõigused igas terves poliitika seltskonnas esimesed ja ülemad peavad olema”. Nõnda oli noore autori põhipositsioon tegelikult üsna demokraatlik, ta võttis – nagu Jakobsongi – ilmselt omaks rahva suveräänsuse idee, mille nimel eitati aadliprivileege ja isandavõimu. Harry Jannsen tegi aadlile teravaid etteheiteid nende erapooliku ja egoistliku poliitika pärast, ironiseeris nende “historialiku õiguse” üle ja viitas pärisorjuslikule minevikule, mil ei võetud vaevaks eestlasi tähelegi panna. Samas oli ta optimist ja uskus, et tulemas on uus aeg, sest meie “rahvalik mõte” on suureks saanud ja “uue elu leegid” loitmas, teisalt on aga osa “meie seisustest” (mõeldud sakslastest eliiti) nüüdseks aru saanud nende senise poliitilise katekismuse kõlbmatusest. Harry Jannsen pidas silmas Liivimaa vabameelse-

te aadlike reformivalmidust. Noor toimetaja tsiteeris Edmund von Heykingit, kes ju kirjutas, et vanad seisuseprivileegid tuleb kaotada, ja seadis eesmärgiks Eesti Postimehe sõnul “balti rahvasugude võõrust tõine tõise vastu täieste ära kaotada”. Siiski polnud Harry Jannseni vaimustus rüütelkondlikest liberaalidest absoluutne, ta tuletas neile meelde, et nende kohus on eestlasi paremini tundma ja mõistma õppida ja selleks ka näiteks hoolsamalt eesti kirjandust lugeda. Mõneti oma isa laadis manitses Harry Jannsen, et võõrus ja külmus peavad kaduma ja keegi ei tohi teisele ülekohut teha – eestlased on samuti “isamaa pojad” nagu sakslased ja “vanemad veel, kui teie”. Vihjati ka eestlaste orjapõlvele.⁹ Käsitledes 1879. aasta sügisel “Liivimaa vabameelsete programmi”, kiitis Harry Jannsen selles avalduvat uut vaimu, polnud aga rahul punktiga, milles lubati “mitte vastu töötada” eesti ja läti rahvuslikele püüdlustele – kodumaa üldise edenemise jaoks on vähe vastutöötamisest hoidumisest, vaid põlisrahvaste püüdlusi tuleb aktiivselt toetada ja neis osaleda.¹⁰ Rahvustunne ei sega kedagi olemast baltlane ja töötamast ühise isamaa heaks.¹¹

Revalsche Zeitung avaldas pärast Harry Jannseni ajakirjanduslikku debüüti lühiteate märkusega, et noor toimetaja kummardab Liivimaa “reformiparteid”, aga tema artiklil (“Kodused mõtted”) on tugev Sakala vaimu pitser.¹² See polnudki nii vale. Harry Jannsen vastas pikema avaliku kirjaga, heites Tallinna lehele ette, et see on Sakala värvingust kirjutades püüdnud teda saksa avalikkuse ees diskrediteerida. Sellele vastas Revalsche Zeitung omalt poolt pikema avaliku kirjaga, süüdistades Harry Jannsenit objektiivsuse ja asjalikkuse eiramises – tema “sakalistlik” hoiak valitseva klassi suhtes külvavat vaenu, mitte rahu. Saksa ajaleht andis igati mõista, et eesti rahvas pole veel küps poliitilisteks õigusteks, seejuures provintsiomavalitsuses

⁷ Eesti Postimees 01.04.1879.

⁸ Eesti Postimees 01.03.1879.

⁹ Jk. Kodused mõtted. – Eesti Postimees 01.03.1879.

¹⁰ Jk. Tasasemad teed II. – Eesti Postimees 05.09.1879.

¹¹ Jk. Kivid tasasemate teede peal. – Eesti Postimees 26.09.1879.

¹² Revalsche Zeitung 13.03.1879.

osalemiseks; samas tehti juttu rahvahariduse edenemisest tänu mõisnike tegevusele, mida noor Jannsen ei hindavat, talle heideti ette ka 700-aastase orjapõlve meenutamist jne. jne. Põlglikult ja irooniliselt suhtuti soovitusse eesti kirjandust lugeda.¹³

Harry Jannsen püüdis oma pikemas avalikus vastuses väärata saksa lehe süüdistust, nagu külvaks ta viha, mitte rahu. Ta selgitas, et ta on kõnelenud poliitilistest asjadest, aga mitte hariduselust ja, missugused sakslaste teened selles vallas ka poleks, ta ei kavatse muuta oma arvamust aadellikest konservatiividest. Eestlased tahavad, et nende hääl võrd-sena kodumaa asjade üle otsustamisel kaasa kõlaks, ei muud, ja kas peetakse siis lubamatuks, et rahvas kord eneseteadvusele jõuab ja "uuemas reformipoliitikas" osaleb? Vastusartikli lõpul kirjutab Harry Jannsen: meie maal elavad erinevad rahvad, esmajoones peaksid nad aga kõik tundma end **baltlastena**, kelle püüdluste lõppsiht on (võrdne) osasaamine inimkonna humaanses kultuuris.¹⁴ Seega oli baltlus Eesti Postimehe noorele toimetajale eestlaste võrdsuse ja ka euroopaliku harituse sümbol. Ühes eestikeelses kirjutises samast aastast deklareeris Harry Jannsen, et ta on eestlane, armastab oma rahvast ja püüab osaleda tema harimisel, aga teeb seda ühtlasi kui **baltlane**, kui "meie Baltiamaa kodanik".¹⁵

Revalsche Zeitungis seisukohad olid iseloomulikud ka teistele baltisaksa ajalehtedele ja kogu avalikkusele, Harry Jannsen kurtis, et "kodustele mõtetele" on "kõik Saksa ajalehed kallale tükkinud nagu ühemeeleline vaper sõarong".¹⁶ Leebem oli vaid Eugen Heubeli toimetatud Revaler Beobachter. Ikka rohkem püüti rüütelkondade vana võimu õigustada ka sakslaste lansseeritud eestikeelsetes avalikes esinemistes. Eesti Postimees ise avaldas samal, 1879. aastal kellegi P. A. S. poolt toimetusse saadetud kirjutise "Kodus-

te mõtete" puhul, millest õhkus samasugust – Harry Jannseni sõnul – vanameelset ja alalhoidlikku vaimu nagu saksakeelsetest ajalehtedest. Artiklis püüti – niisiis eesti keeles ja eestlastest lugejatele – selgeks teha, et olemasolevad institutsioonid ning seadused on piisavad meie maa normaalse arengu ja eestlaste edasijõudmise tagamiseks. Lisaks muule esines autor ka otsese denuntsiatsiooniga, ta vihjas, et mõni Harry Jannseni mõte tuletab talle meelde seda "pöörast meelt", mis praegu Vene riigis kihutab mõningaid noori mehi võitlusele seaduslike ülemate vastu ja isegi "mõrtsukatöödeni".¹⁷

Siin avaldus joon, mis sellal sai tüüpiliseks Balti rüütelkondade "sisepoliitikale": õhutada narodnikute terroriaktidest hirmutatud tsaarivalitsust kasutusele võtma tõsisemaid repressioone ka eesti ja läti avalike tegelaste kui väidetavate rahva üleskihutajate suhtes.

Kui Harry Jannsenit süüdistati "sakalistlikkuses", siis tööpoolest, olulisi erinevusi tema ja Sakala taotluste vahel ei märkagi, erinevus on pigem ajakirjanduslikus stiilis. Harry Jannsen soovis, et "Baltia historialik olek" muudetud saaks, nii et praegu ühe seisuse käes olev valitsusvõim [provintside omavalitsus – E. J.] "kogu maa" kätte läheks ja "kõige nelja (?) seisuse ehk nende saadikute valitsus pääle hakkab".¹⁸ Ka Sakalas nõudis Jakobson 1878. aasta lõpul "üksnes" talurahvaesindajate osalust aadli maapäevadel – "mis meie tahame, on, et kodaniku ja talupoja seisusele mõisniku seisusega **ühesugune õigus isevalitsuses** [omavalitsuses] tuleks ja nendel maapäeva peal omast kohast igal ühel niisama sugune heale õigus oleks, nagu mõisnikutel". Jakobson väitis resoluutselt, et vastupidiselt saksa avalikus arvamuses tavalistele seisukohtadele on eesti talurahvas selleks küllalt küps.¹⁹ Ka oli Jakobsoni esialgne hinnang Harry Jannseni kodustele mõtetele küllaltki leebe, kuigi ta manitses teda tõsiselt selle üle mõtlema, missugused teed tegelikult "rahvuste ausa ühenduse" poole viivad. Õiguse kaalud peavad ühetasa olema. Ja algusest peale heitis Jakobson noorele toimetajale ette, et see seob asjata oma lootused vabameelsete mõisnikega, olles end nende ilusatest sõ-

¹³ Revalsche Zeitung 20.03.1879.

¹⁴ Revalsche Zeitung 18.04.1879.

¹⁵ Eesti Postimees 23.05.1879.

¹⁶ Eesti Postimees 16.05.1879.

¹⁷ Eesti Postimees 02.05.1879.

¹⁸ Eesti Postimees 16.05.1879.

¹⁹ Sakala 09.12.1878.

nadest võrgutada lasknud – just vabameelsed on olnud eestlaste rahvuslike ürituste, eriti Aleksandrikooli suurimad vaenlased.²⁰

Ent 1880. aastal läks Jakobson “kurjaks”, algas teravas toonis vaidlus, õigemini lihtlabane tülitsemine Sakala ja Eesti Postimehe vahel, kus baltlus oli üks peamotiive.

Tausta mõttetuna näivale sõnavahetusele tuleb ehk otsida eelmisest, 1879. aastast. Kõrged võimukandjad, sealjuures Varssavi kindralkuberner ning Eestimaa mõisnik Pavel Kotzebue, “veendusid” aadli kaebekirjade põhjal, et Jakobsoni ajaleht on võtnud sotsiaaldemokraatliku suuna, ja see suleti keisri kantslei III osakonna ettepaneku põhjal siseministrile 1879. aasta mais kaheksaks kuuks. Juba aasta lõpust algasid rüütelkondade uued aktsioonid lehe taasilmumise takistamiseks. Et ajaleht võis 1880. aastast siiski uuesti ilmuma hakata, seda tuleb seletada ennekõike baltisakslaste prestiiži langusega Peterburis – mitte üksnes vene natsionalistlik avalikkus, vaid ka osa kõrgeid ametnikke oli Balti aadli suhtes häälestatud vaenulikult või skeptiliselt. Luges ka see, et siseministeeriumi Trükiasjade Peavalitsus oli bürokraatlik-formaalselt toimiv asutus, kus lähtuti seadusetähest ja tsensuurieeskirjadest. Sakala veergudel leiti küll lubamatuid, “tsensuurimäärustega vastuolus olevaid” väljendusi, kuid domineerima kaldus seisukoht, et ajalehe “süü pole veel selge”.²¹

Loomulikult muutus Jakobson 1880. aastal ettevaatlikumaks, manifesteerides vastukaaluks rüütelkondade aktsioonidele aina oma riigitruudust. Aadlilt ei olnud tal tõepoolest midagi head loota: ka edaspidi tegutseti, eriti aktiivselt muidugi Liivimaa rüütelkond, tema suu sulgemise nimel. Ilmselt seetõttu suhtus ta ka ühtse baltluse ideesse suureneva vastumeelsusega ja seda enam, et

vene ajakirjanduses hakati, nagu sellest juttu oli, samastama baltlust separatismi ja konservatismiga.

Kohe 1880. aasta algul alustas Jakobson ülevaates eesti ajakirjandusest ka Harry Jannseni baltluse-idee kritiseerimist ja taunis teravalt tema teesi: kõigepealt baltlane, siis eestlane. Sakala parool on, kirjutas toimetaja, vastupidine: “kõigepealt eestlane, siis alles muulane”, ja selles arusaamas saavat Sakala ja Eesti Postimees erinema nagu “tuli ja vesi”.²² Niisiis kuulutas ta Eesti Postimehele sõja. Hiljem selgitas Jakobson veel, et alles eestluse kaudu saame me “baltialasteks” ja “alles seeläbi tõuseme nõnda auu sisse, et kõikidel rahvaustel ühesugused õigused on...” Ta süüdistas taas Harry Jannsenit vabameelsete mõisnike lipu all sõdimises, need aga seisvat “käredate üksipoolikult saksa rahvuse põhja peal” ning eestlaste ja lätlaste rahvuslikud püüdlused olevat neile nagu “kihvt”. Demagoogiat õhkub Jakobsoni vihjest Harry Jannseni võimalikule “leppimise kaubale” mõisnikega, niisiis eesti avalikkuses tollal sageli jutuks olnud toetustele isa Jannsenile rüütelkondade poolt.²³

Harry Jannsen väitis vastu, et Jakobson ei ole aru saanud tema baltlase-mõistest ega austa tõde, sest süüdistus vabameelsete mõisnike “lipu alla heitmises” on täiesti väär. Juba mulluses Eesti Postimehes, selgitas noor toimetaja, oli ta saksa liberaalide suhtes olnud küllaltki kriitiline, näidates, et neil pole siiski veel piisavalt tahet koostööks eestlastega ega mõõnduste tegemiseks põliselanikele. Peaks selge olema, kirjutas Harry Jannsen, et ka tema eesmärk on üheõiguslus. Tigestudes iseloomustas nüüd ka tema Jakobsoni kui haiglast natsionalisti, aga ka kui valelikku meest ja teiste teotajat, kes on vististi sõlminud kontrahi kurjuse-

²⁰ Sakala 13.03.1879. Jakobson mõtleb siin ilmselt ennekõike Urvaste mõisnikku Hermann Samson von Himmelstiernat, kes pahandas tollal oma seisusekaaslasel avalike kriitiliste kirjutistega rüütelkondade poliitika kohta, ründas aga ka Aleksandrikooli asutamiseüritust.

²¹ Vt. lähemalt: S. Issakov, E. Jansen. Võitlus C. R. Jakobsoni “Sakala” ümber uute andmete valguses. – Keel ja Kirjandus 1967, nr. 1, lk. 8–13.

²² Sakala 03.01.1880.

²³ Sakala 19.04.1880. Tollaste kuulujuttude järgi oli toetuse maksmine rüütelkondade poolt Eesti Postimehele just Harry Jannseni kirjutiste tõttu 1880. aastal lakanud.

ga.²⁴ Baltisaksa pressis äratas eesti lehtede poleemika elavus ja intensiivsus 1880. aasta sügisel lausa imestust.²⁵ Sõnasõda Eesti Postimehe ja Sakala veergudel paisus lumepallina, kuhjusid vastastikused süüdistused, isiklikud inetused ja sarkasmid ning avaldati labasevõitu pilkevärse. See oli muidugi tunnistuseks eestlaste veel madalast poliitilisest kultuurist.²⁶

Ühetaoliste ideaalidega meeste mõttetu- na näival vaidlusel oli siiski ideelis-sotsiaalne tuum, ehkki teisalt oli kahtlemata tegu ka ajalehtede võistluse ja toimetajate domineerimishimuga. Üht võib öelda: nagu tollane ühiskondlik tegelikkus tõestas, oli eestluseloosungil tugev mobiliseeriv jõud, nagu seda ei saanud olla baltlusel. Baltlus võis sümboliseerida võrdsust, aga ta sümboliseeris ka seda, et sakslastel olid siiski mingid õigused eestlaste maal. Esilepürgivatel uutel sotsiaalsetel jõududel põlisrahvaste seast oli vaja aga toonitada just iseenda tähtsust oma isade maal, et võita endale uus koht päikese all. Sakala üks kaastöölisi rahva seast, Thomas Jaanverk seletas eesti nime tähendust enda jaoks nii: eestlaselt võeti kõik peale tema nime; ja eestlase nime all "... võib ta võera rahva ikke alt ära päästa ja maad enesele jälle omanduseks osta"²⁷.

Ja kui püüda mõista lähemalt Jakobsoni tegelikke poliitilisi plaane ja võimuvõitluse sihte, mida ta naljalt ei avalikustanud, tuleb tõdeda, et need küündisid siiski kaugemale "lihtsalt" võrdõiguslikkusest. Otsest valgust Jakobsoni mõtetele heidavad küll vaid mõned kirjad Johann Kölerile: "ühesugused poliitilised õigused" ja tunnustus (saksa) avaliku arvamuse silmis oli talle ettevalmistus "peremeheks saamisele". See oli vaid võitlemiste algaas, mille kaudu võis Jakobsoni arvates võimalikuks saa-

da "avalik opositsioon"; eestlasi tuleb juhtida targalt ja kavalalt nagu Bismarck Saksamaad – äkki saigi Saksamaast riik.²⁸

1880. aasta suvel ründas Jakobson Harry Jannsenit taas juhtkirjas "Eesti Postimehe Baltialasteus". Ta nimetas seda kõige kahjulikumaks unelauluks eesti rahvale ajal, mil meie maa sakslased üliagaralt võitlevad oma "... Saksa eraõiguste [eriõiguste] ja Saksa keele eest".²⁹ Juuli lõpul pidas Harry Jannsen omalt poolt vajalikuks oma seisukohti selgitada ja ei saa öelda, et ta suhtumine Balti aadlisse oluliselt erinenuks Jakobsoni omast. Tollal avaldatud juhtkirjadest "Eestlased ja sakslased" ei leia me enam vaimustust Liivimaa liberaalide üle, vaid nii vana- kui ka vabameelset aadlit süüdistati selles, et nad eestlaste rahvuslikest püüdlustest midagi teada ei taha; leiduvat vaid üksikuid teistsuguse mõtteviisiga inimesi. Põhjus on huvide vastandlikkuses, väitis Harry Jannsen. Aadli ainus püüe on säilitada oma võimu ja oma "iseäralist Saksa olemist" ja seetõttu polegi loota, et arvestataks rahva huve – rahva, kes "kui vaenelaps liiga kaua pimedas nurgas seisnud, kummardanud ja kannatanud". "Baltia" nime pruugitavat kurjasti, eesmärk on see, et kolmes "Baltia kubermangus" valitseks saksa meel ja keel. Harry Jannsen seadis sellele vastu lausa mässulise teesi: meil on küll kolm kubermangu, aga ainult kaks maad ja rahvast: Eesti maa ja rahvas ja Läti maa ja rahvas. Saksa maad ja rahvast otsitagu Saksa keisririigist. Siinsed sakslased peavad aru saama oma kohustustest Eesti ja Läti maa ja rahva vastu. Vaid sel teel on võimalik "rahvaga üheks saada".³⁰ Ja lõpuks võttis Harry Jannsen kasutusele üsna sõjaka ja ähvardava, eesti ajakirjandusele seni tundmata tooni: ta väitis, et kui sakslased oma "eesvalitsuse ihaldust tagasi ei suru", võib lahvatada "avalik sõda" kodu-

²⁴ Eesti Postimees 27.05.1880. Loomulikult ei vaielnud toimetajad mitte üksnes baltluse üle, vaid tüliküsimusi oli mitmeid, mis praeguses seoses peavad kõrvale jääma.

²⁵ Vt. nt. Neue Dörptsche Zeitung 29.09.1880; 18.10.1880, jm.

²⁶ Vt. lähemalt: E. Jansen, tsit. teos, lk. 226–231. Autor on Harry Jannseni hindamisel mõnevõrra ühekülgne. Sama tuleb öelda baltluse lühiiseloostuse kohta teoses "Eesti ajakirjanduse teed ja ristteed", vrd. lk. 135–136.

²⁷ E. Jansen, tsit. teos, lk. 230.

²⁸ C. R. Jakobson J. Kölerile 04.10.1877. – Eesti Kirjandus 1912, lk. 291.

²⁹ Sakala 19.07.1880.

³⁰ Eesti Postimees 30.07.1880.

maa rahvaste ja sakslaste vahel. Ta arvas, et eestlaste rahvalik [rahvuslik] meel on aina selgemaks ja kindlamaks muutunud, keegi ei suuda peatada elujõulise rahva edenemist ja üksnes pime ei märka, et meil on juba olemas “üks iseäranis rahvapartei ja vägi”, kelle käes on tulevik. Loomulikult ei mõelnud Harry Jannsen mingit illegaalset võitlust, sõnastades vaid veelkordselt tollal kogu kujunevat eesti avalikkust suunava mõtte: eestlased on valmis poliitiliseks eluks ega lepi enam oma senise tõrjutud seisundiga.³¹

Tsiteeritud juhtkirjad näitavad, et Harry Jannsen oli tegelikult baltlusest oma varasemas käsituses loobunud. Sellist vastutulekut ja mõistmist, millele veel tema isa oli lootnud, ei leidnud ta sakslaste poolelt, ka mitte Liivimaa liberaalide seast, ja ta toon muutus aina teravamaks. Aga tsensorid vist ei märganud, kuivõrd olid Harry Jannseni sõnad vastuolus ühe autokraatse riigi alama mõtteviisiga ja võib-olla ei mõistnud ka kirjutaja ise, tsaaritruu nagu kõik tolle aja eesti avalikud tegelased, et ta räägib nagu mõne demokraatliku riigi kodanik. Kõik eesti tollased avalikud tegelased kaldusid enne venestamisega uskuma, et eestlaste emantsipatsioon on kooskõlas õiglaseks peetud keskvalitsuse enda poliitikaga ning et rahvusvähemused Venemaal on sallitud.

Jakobsoni silmis ei leidnud aga armu ka noore toimetaja uus radikaalne toon. Sakala toimetaja võis hellitada küll kaugeleulatuvaid poliitilisi plaane, oli aga juba üksnes kõikvõimsate rüütelkondade vaenulikkuse tõttu praktikas siiski ettevaatlik – hoolimata usust tsaarivalitsuse õiglusse. Kas siiralt või kalkuleeritult – lihtsalt Eesti Postimehe mõju väärarvamise mõttes – hindas ta Harry Jannseni esinemist provokatsioonina. Seda kajastab juba Sakala vastukirjutise pealkirigi – “Mis üks Sakslane “Eesti Postimehes” kirjutab” – ja tekstis on otsesõnu öeldud, et tegu on “ühe jesuiitliku Sakslase kirjaga”. Jakobson selgitas: tõsi on, et meie rahvapartei on juba olemas,

aga vale on väita, et sellel parteil oleks “suurt väge”. Praegu, kui eesti rahva õigused on alles lapsekingades, on väide, et see partei “tervet tulevikku tahab enese kätte kiskuda ... meie rahvaste kokku ässitamine, kus eestlased kui nõdremad ikka suurema kahju sisse langevad”. Nii ässitavat Eesti Postimees võitlusele, mis “elu ja surma peale välja läheb”. Ja mõneti vana Jannseni laadis kirjutas Jakobson nüüd: “Meie Eestlased soovime küll ühesuguseid õigusi tõiste rahvaustega ja loodame neid ka aegamööda saavat, aga kõik võimust enese kätte kiskuda ja Sakslasi Eestlasteks muuta – seesuguseid mõtteid võib praegu üksnes hullul olla ehk meie rahva vastalisel...”³² Harry Jannsenil, kes sakslaste “eestlasteks muutmist” polnud ju tegelikult propageerinudki, oli nüüd alust omalt poolt ironiseerida, et Sakala on sakste advokaadiks hakanud.³³

Baltisaksa ajalehti üllatas see nende sõnul “omapärane näitemäng” eesti ajakirjanduses. Poleemikat iseloomustas lähemalt Neue Dörptsche Zeitung, sedastades, et nüüd siis kaitseb Sakala eesti ja saksa natsionaliteetide lepituse mõtet Eesti Postimehe natsionalistlike rünnakute vastu. Viimane leht olevat defineerinud oma poliitilisi vaateid “ootamatul viisil”, väites, et meie provintsid on kaks vastandlikku leeri: sakslased ja eestlased-lätlased kui põlisrahvas. Märgati ka Harry Jannseni ütlist, et meil “pole saksa maad ega rahvast” ja et elu alles näitab, kellele kuulub tulevik. Sakala aga olevat nüüd tauninud Eesti Postimehe üleskutset võitlusele elu ja surma peale. Tartu saksa ajaleht ironiseeris: meie jääme rahulikuks ja vaatame, mida Sakala ja Eesti Postimees meie vaese väikese saksa kogukonna saatuse kohta suvatsevad otsustada.³⁴

Vaidlused baltisaksa ja eesti ajakirjanduse vahel olid 1870. aastate lõpul – 1880. algul, pärast Sakala ilmumist, saanud tavaliseks asjaks. Ometi oli saksa avalikkusel sellal suuremaid muresid kui eesti või läti ajakirjanduse lapselike poliitiliste eneseavalduste pärast erutada: palju ohtlikumana tundusid vene natsionalistlike ajalehtede taasalanud rünnakud, millest eelnevalt ka mõnevõrra juttu oli. 1881. aastast, kui eestlaste avalik tegevus seltside ja ajalehtede kaudu veelgi elavnes,

³¹ Eesti Postimees 06.08.1880.

³² Sakala 30.08.1880.

³³ Eesti Postimees 24.09.1880; 19.10.1880.

³⁴ Neue Dörptsche Zeitung 03.09.1880.

tõusis eesti ajalehtede kriitika taas teravamalt päevakorda.

1879.–1880. aastal langes järjest Eesti Postimehe lugejate, tähendab, trükiarvude ja tellimiste arv ning kasvas poolehoid Sakalale.³⁵ See võis olla üks tegureid, mis Harry Jannseni toimetamisindu halvas. Baltluse idee oli muide vahepeal võlunud näiteks ka Perno Postimehe toimetajat Jaan Lippu, kes aga samuti sellest lahti ütles.³⁶ Novembrikuus 1880 sai isa Jannsen halvatus, tema tegevusel ajakirjanikuna oli lõpp ja ka Harry Jannsen loobus Eesti Postimehe toimetamisest. Tema ja ta vend Eugen kutsusid Eesti Postimehe toimetajaks 1881. aastast Ado Grenzsteini. Too esinenud "ärritava teravuseta"³⁷ – mida eelmise toimetaja kohta ei saanud ütelda.

Jakobson, õiendanud vahepeal pikalt ja tüütult oletatavaid arveid Eesti Postimehega, pidas vajalikuks avaldada ühes 1880. aasta Sakala lõpunumbritest juhtkirja, milles ta selgelt ja löövalt sõnastas eestlaste võrdsustaotluse. Missugused meie "poliitika õigused" praegu on, seda teab igaüks – see "...olek on meile Eestlastele teutav ja iga aus Eestlane püüab temast välja peaseda," kirjutas Jakobson. Ta lisas oma tuntud sõnad: "Meie ei saa mitte aru, mikspärast meil Eestlastel, kes meie oma enese maal elame, niisama poliitika õigust ei pea olema, kui Saklastel, kes meie sekka hiljem on elama asunud." Sakslased olid saanud loa eestlaste maal rahulikult elada, "et aga Eestlasi pea orjadeks maha rusuti, selle tõttu on meie maal seitse sada aastat võitlemine järjeste edasi kestnud ja ei saa enne lõppema, kunni Eestlaste ja Saklaste vahel poliitika õiguse kaalud jälle ühetasa on." Võitlesid aga vanasti "toored väed", siis võitlevad nüüd vaimud, kirjutas Sakala toimetaja.³⁸

See on ehk heaks kokkuvõtteks kogu eesti rahvusliku leeri taotlustest tema poliitilise elu algaasis. Huvitav on vast see, et Jakobson

kasutas siin ilmselt Garlieb Merkeli kaudu omandatud ühiskondliku lepingu teooriat – sakslased olid kooselu-lepingut rikkunud ega tahtnud seda hüvitada. See oli siis Jakobsoni teoreetiliste mõtiskluste järgi takistus ka "ühtse balti rahva" teokssaamisele.

Niisiis, eesti juhtivate ajalehtede viimased kokkupõrked 1880. aastal tõestavad veelkordselt, et erilist sisulist erinevust nende kahe, Jakobsoni ja Harry Jannseni poolt esitatud seisukohtade vahel polnudki. Silma torkab see, et noor Jannsen kirjutas pikalt, sagedaste kordamiste ja ümberütlemistega. Ta stiil sarnanes tollaste baltisaksa ajalehtede stiiliga. Ka Jakobson harrastas sõnarohkeid seletamisi, võis aga, nagu ka äsjaesitatud "manifestist" nähtub, olla ehtne publitsist-agitaator.

Die Heimath

Harry Jannsen siiski ei taandunud avalikest vaimuvõitlustest ja ta ongi ajaloolasele huvitav vast ennekõike seetõttu, et ta asutas 1882. aastal Tallinnasse saksakeelse päevalehe Die Heimath.

Selle ajalehe asutamislugu ootab käsitlemist ajakirjandusajaloolisest aspektist, praegu peatugem lühidalt vaid selle sisul. Kuna Die Heimathi eluiga oli lühike, ei saa väljaannet sotsiaalse mõjukuse poolest võrrelda enamiku teiste eesti ega saksa ajalehtedega. Kuid Harry Jannseni ettevõtmine oli haruldaset julge: asuda võistlusse (ja nagu selgus, ka võitlusse) selle linna kahe oma aja kohta mahuka saksa päevalehega, kes läksid ühes rivis Tartu, Riia ja Peterburi saksa lehtedega. Sellisena oli Die Heimath uus ilming tollase, alles kujunemisel oleva eesti avalikkuse jaoks. Eesti ajakirjanduslased on Harry Jannseni ajalehte maininud vaid põgusalt ja seda on hinnatud kui "saksakeelset, aga eestimeelset" väljaannet.³⁹

³⁵ Vrd. tabel: J. Peegel jt. Eesti ajakirjanduse teed ja ristteed. – Eesti ajakirjanduse arengust (XVII sajandist XX sajandini). Tartu, Tallinn, 1994, lk. 327; M. Kahu. C. R. Jakobsoni "Sakala" levikust. – Keel ja Kirjandus 1964, nr. 3, lk. 140–142. Tiraazide täpne kindlakstegemine on raske; Sakala puhul on küll säilinud tellimisraamatud.

³⁶ Eesti ajakirjanduse teed ja ristteed, lk. 155.

³⁷ Neue Dörptsche Zeitung 18.02.1881 jm.

³⁸ Sakala 29.11.1880.

³⁹ Vrd. Eesti biograafiline leksikon. Tartu 1926–1929, lk. 167; Eesti ajakirjanduse teed ja ristteed, lk. 136.

Suure Eesti kultuuriloo üldkäsitluse autorile Ilmar Talvele aga on jäänud mulje, et just ajalehes Die Heimath propageeris Harry Jannsen “eri rahvusi ühendavat baltluse ideoloogiat”.⁴⁰ Kuidas siis lugu tegelikult oli?

Noor ajakirjanik astus oma ajalehega ärevasse aega. Kui baltisaksa ajalehed süüdistasid eesti rahvuslikku pressit “rahva üleskihutamises”, siis väga vale see ju ei olegi – küsimus on ainult selles, mille nimel agiteeriti ja mis oli selle taga.

Eesti ühiskonna areng oli viinud selleni, et uued ühiskondlikud jõud tundsid vajadust end teostada, hakates kasvava julgusega nõudma reforme oma hädade leevendamiseks. Avaliku aktiivsuse lipukirjaks olid üheõiguslus ja rahvuslus. Iseäranis suure nõrdimuse tekitas baltisaksa avalikkuses eestlaste esimene iseseisev teadlik poliitiline aktsioon – see oli eesti seltside saatkonna sõit keiser Aleksander III juurde 1881. aasta suve hakul ja memorandumit esitamine valitsusele reforminõuetega, millest loodeti agraarolude revideerimist ja eestlaste õiguste laiendamist. Nüüd muutus ka eestlaste rahvuslik agitatsioon ja rahva aktiivsus baltisaksa avalikkuse jaoks probleemiks omaette ja hakkas tunduma ohtlikuna, seda peeti kas siis vene nihilistide või valitsuse enda salakavala kihutustöö viljaks. Igatahes algas sellest ajast, öelgem Harry Jannseni sõnadega, saksa ajakirjanduse “ennekuulmatu ründesõda (*Angriffskrieg*) eesti ja läti rahva vastu”. Ja just see jätkuv sõda õõnestas sümpaatiat “privilegeeritute” vastu, mida põlisrahvaste intelligentsi seas veel ehk leidis, väitis Harry Jannsen.⁴¹ Küllap kehtis see ka Harry Jannseni enda kohta. Olukorda teravdasid tollal mõned kehviktalurahva ja linnatöölise spontaansed kogunemised, kus nõuti “hingemaad”, samuti mõisarehthede-küünide süütamised, ka – teadmata, kelle poolt sooritatud – atentaat Kane-

pi pastorile Holstile. Kuritööd ja ekstsessid – kuigi on veel küsimus, kas neid 1881.–1882. aastal tegelikult rohkem oligi kui varasematel või hilisematel aastatel – pandi nii Balti aadli kaebekirjades valitsusele⁴² kui ka baltisaksa ajalehtedes “nooreestlaste” (nagu saksa avalikkuses eesti rahvuslikke liidreid enamasti nimetati) ässitustöö arvele. Friedebert Tuglas nimetas omal ajal selliseid juhtumeid kõhklematult sakslaste provokatsiooniks.⁴³

Harry Jannseni ajalehe missiooniks 1882. aastal saigi suurelt osalt just avalik kaitsesõda eesti rahva väärkuse, mõistlikkuse ja õiguste nimel “laimu vastu, millega balti press kõige rahvusliku meie provintside üle puistab” ja just sellega ise rahvuslikku vihavaenu õhutab.⁴⁴ Suurimat laimu ja hullemaid süüdistusi ei saa välja mõeldagi kui need, mida baltisaksa press eestlaste vastu esitab, kirjutab Harry Jannsen, rahvuslikest ajalehtedest tehakse suvalisi väljavõtteid väärast tõlkes, et nende abil tõestada eestlaste mässulisust. Süütamised, atentaat Holstile ja kõik muu võimalik – näiteks ühe üliõpilaskorporatsiooni kommersikaalide pildumine kividega Tartu lähistel – pannakse eesti rahvuslaste arvele ning ühegi tõendita süüdistatakse neid sotsiaaldemokraatias ja nihilismis.⁴⁵ Tegu on teadliku “kahtlustamispoliitikaga” (*Verdächtigungspolitik*), väitis Harry Jannsen – Läänemere provintsidest on maalitud kohutav pilt: punane kukk lehvitab tiibu kogu Liivimaa ja Kuramaa kohal, ohus on kord ja omand, konkreetseid andmeid kuritööde või vägivaldtegevuste kohta aga seejuures ei esitata.⁴⁶ Puudub ametlik materjal, mis tulekahjude sagemist võiks tõestada ja näidata, et Balti provintsid on sattunud “hädalukorda”, kirjutab Harry Jannsen tagasivaates 1883. aastal. Selleks ajaks oli baltisaksa press juba mõnevõrra kainenunud ja Die Heimathi toi-

⁴⁰ I. Talve. Eesti kultuurilugu keskaja algusest iseseisvuseni. Tartu, 2004, lk. 440.

⁴¹ Die Heimath 05.01.1882.

⁴² Vt. lähemalt: H. Kruus. Liivimaa rüütelkonna võitlus eesti rahvusliku trükisõna vastu aastail 1879–1883. – Eesti ajaloo XIX sajandi teisel poolel. 1860–80-ndad aastad. Tallinn, 1957. lk. 183–195.

⁴³ F. Tuglas. Eesti Kirjameeste Selts. 2. tr. Tallinn, 1957, lk. 165–169.

⁴⁴ Die Heimath 09.09.1882.

⁴⁵ Die Heimath 13.08.1882.

⁴⁶ Die Heimath 02.11.1882.

metaja arvas, et saksa ajalehed kokkusid lõpuks ka ise oma agitatsioonist, mille kohaselt siinmail rahvusluse sildi all toimisid anarhia, sotsialism ja revolutsioon.⁴⁷ Oligi ju ebaloogiline, kui ühelt poolt kujutati valitsuse ja vene avalikkuse ees Balti seaduskorda ja agraarolusid igati ideaalseina, teisalt aga hädaldati, et rahvas on lausa mässamas.

Samal ajal käis Liivi- ja Kuramaal N. Manasseini juhitud senaatorirevisjon – baltisaksa asutiste ja seaduste kontrollimine, mille olid esile kutsunud suuresti just Balti aadli enda kahtlustused rahva käärimise suhtes. Valdades võttis sellal tõepoolest maad erakordne elevus, senaatoriametnikele esitati lugematuid kollektiivseid palvekirju ja avaldusi üksikisikutelt. Kõik see aga toimus legaalselt ja rahulikult. Revisjon äratas nii rahvahulkades kui ka kõigi eesti avalike tegelaste seas nende grupihuvidele-kuuluvusele ja omavahelistele hõõrumistele vaatamata lootuse, et riigivalitsus nüüd võtab tõepoolest ette reforme, mis on kasulikud eestlastest alamrahvale. Sama lootis ka Harry Jannsen.

Neue Dörptsche Zeitung heitis Harry Jannsenile peagi ette, et see on lahti öelnud oma varasemast baltlase-positatsioonist.⁴⁸ Kuidas muutumise ka lugu polnud, torkab silma, et oma uue ajalehe veergudel kasutab noor Jannsen nimetust *baltlane* tõepoolest üksnes baltisakslase tähenduses. Vanameelsuse poolest eriti silma paistnud tegelasi nimetas ta veel ultrabaltlasteks või vanabaltlasteks ja need olid tema meelest jäänudki vaid kolonisaatoriteks.⁴⁹ Ja Harry Jannsen deklareeris: "Roostetanud kolonisaatorlus on meile täielikult ja igati vastuvõtmatu."⁵⁰ Ta leidis, et baltisaksa eliit tahab tänini olla maa juht ja on hädas, et temasse ei suhtuta enam küllaldase pieteedi-

ga. Juht ja vastutaja peaks aga selgesti nägema maa arenguülesandeid ja olema suuteline teisi õpetama. Ent õpetatavaid tuleb ka tunda ja austada, siinsed sakslased pole aga kunagi austanud meie rahvast ja näevad temas tänini üksnes talupoegi⁵¹ – või siis Hegeli järgi "rahvakildu" (*Volkssplitter*), kellel pole tulevikku.⁵² Oma endise armastatu, aadelliku liberalismi suhtes sõnastas Harry Jannsen oma lõpphinnangu nii: see vool ei ole siiski suutnud lahti ütelda privilegeeritute traditsioonidest.⁵³

Saksa kasvatusena Harry Jannsen oli veendunud luterlane, kellele protestantism oli identne vaimuvabadusega, ometi oli ta teravalt kriitiline Balti luteri kiriku kui aadli mõju all oleva institutsiooni suhtes. Ta kritiseeris korduvalt mõisnike patronaadiõigust ja leidis, et siin ei hoita lahus kirikut ja poliitikat – kantslitest jutlustatakse "nooreestlaste" vastu ning eesti ja läti pressi kujutatakse kõige süngemates värvides – kas see on vaimulike ülesanne? Koguduste ja pastorite praeguse vahekorra juures sammume me vastu kriisile, kirjutas Die Heimath. Meie aeg sarnanevat sellega, mil paavstlus võitles vägivallaga reformatsiooniliikumise vastu.⁵⁴ Eesti- ja saksakeelse pressi tähelepanu köitis tollal Lihulas 1883. aastal alanud spontaanne õigeusku siirdumise laine; Die Heimathis toodud kirjasaatja arvamuse järgi oli selle põhjuseks just ennekõike luteri pastorite suhtumine oma kogudustesse.⁵⁵

Tõepoolest, luteri kirik võinuks olla ja mõneti ju oligi põlisrahvaid ja kohalikke sakslasi ühendav tegur. Kuid maise, kehtivasse seisuslikku süsteemi kuuluva struktuurina ei suutnud temagi edasi viia ühe ja ühtse Balti rahva loomist. Seetõttu algasid 19. sajandi lõpukümnenditel vaimselt iseseisvuvates kogudustes patronaaditülid ja aegapidi ka võitlus kogu kirikukorralduse muutmiseks – nn. Eesti vaba rahvakiriku loomiseks.⁵⁶

Juba Die Heimathi esimene number pahasdas teisi saksa ajalehti sellega, et kohalike teadete rubriigid olid pealkirjastatud "Eestimaa" ja "Lätimaa" Eesti-, Liivi- ja Kuramaa asemel. Siin kajastus Sakalas ja 1881. aasta märgukirjas leiduv taotlus ühendada eestlaste ja lätlaste alad omaette etnilisteks kuberman-gudeks. Muidugi oli see vana rüütelkondliku

⁴⁷ Die Heimath 06.08.1883.

⁴⁸ Die Heimath 08.01.1882.

⁴⁹ Die Heimath 04.11.1882.

⁵⁰ Die Heimath 05.01.1882.

⁵¹ Die Heimath 11.02.1882.

⁵² Die Heimath 15.01.1883.

⁵³ Die Heimath 09.02.1882.

⁵⁴ Die Heimath 05.02.1883.

⁵⁵ Die Heimath 17.03.1884.

⁵⁶ Vt. selle kohta: R. Saard. Eesti rahvusest luterliku pastorkonna väljakujunemine ja vaba rahvakiriku projekti loomine. 1870–1917. Helsinki, 2000, lk. 137–238.

valitsemissüsteemi vastu sihitud reformiettepanek baltisaksa võimukandjatele ja avalikule arvamusele ebameeldiv, kuna selles arvati peituvat (ja tegelikult ju peituski) suund põlisrahvaste isolemisele. Ka muidu mõõdukam Revaler Beobachter süüdistas Harry Jannsenit, et see on kahe rahvusliku kubermangu idee “nooreestlastelt” üle võtnud.⁵⁷ Die Heimathi sisu näitab, et Harry Jannsen tõepoolest oli “nooreestlane”. Ta ühines nende elust endast välja kasvanud populaarsete reforminõuetega, mis olid esitatud 1881. aasta märgukirjas ning leidsid ühtlasi lugematutes avaldustes ja palvekirjades Manasseinile 1882.–1883. aasta revisjoni ajal. Vastandina saksa pressis kujutlusele spetsiaalsetest “palvekirjade-fabritseerijatest” revisjoni ajal läbib Harry Jannseni sõnavõtte mõtte, et palved ja nõuded kajastavad rahva rahulolematust, mis pole sugugi vaid üksikute nooreestlaste ässitustöö vili. Olevik on rõhuv ja meie ühiskond tunneb vajadust end ümber organiseerida.⁵⁸ Sellest siis ka tuhanded ja tuhanded kaebused ja ettepanekud senaatorile.

Ka oli Die Heimath solidaarne eestikeelsete ajalehtedega ja väitis, et üksteise vaenamisele vaatamata kõnnivad nad ühte ja sama rahvuslikku teed – välja arvatud Tallinna Söber (Eestimaa rüütelkonna väljaanne, Harry Jannseni sõnul ultrabaltlaste eestikeelne organ) ja Ristirahva Pühapäeva Leht (Eestimaa konsistoriumi väljaanne). Nii see enne aktiivse venestuse algust 1880. aastate teisel poolel ka oli. Hoolimata tollastest konfliktidest rahvuslaste endi seas tegi Harry Jannsen kokkuvõtte, et meie provintsideks eksisteerib vaid kaks leeri. Üht neist võib nimetada rahvuslikuks, teist Balti leeriks ja “vaevalt leidub meil ühtainustki inimest, kes nendevahelist sügavat mentaalset vastuolu (*den tiefen Gegensatz der Gemüther...*) eitada võiks”. Lõhe “provintsiaal-

ses perekonnas” süvenevat päev-päevalt.⁵⁹

Teiste rahvuslike ajalehtede poolt võeti Die Heimath vastu sõbralikult. Ka kõige ägedama “nooreestlase” ja Harry Jannseni senise oponenti Jakobsoni poolt tervitati uut saksa keelset ajalehte Tallinnas “rõõmuga” – ta olevat “nõnda kirjutatud, kuidas meie paremat ei või tahta... Et tõised Saksakeele ajalehed meie maal nagu kullid kohe “Heimathi” kallale langesivad ...on kõige paremaks tunnistuseks uuele ajalehele”, öeldi Sakalas.⁶⁰ Harry Jannsen ei olnud küll päris nõus Sakala kiitusega “meelemuutuse” puhul ja väitis, et oma põhimõtteid ta tegelikult vahetanud ei ole. Peamine tema sihtidest, üheõiguslus, oli tõepoolest ikka sama, ühtse Balti rahva ideaalist oli ta tegelikult loobunud juba 1880. aastal. Selle perioodi kokkupõrked ja vastastikused teotused matsid mõlemad mehed nüüd maha. Ja kui Jakobson 1882. aasta kevadel ootamatult suri, kirjutas Harry Jannsen oma nekroloogis: vääri oleks meenutada eksimusi, mis on inimnatuurile üldomased. Peamine on, väitis Harry Jannsen nüüd, et Jakobson pani ühiskonnaelu kiiremini liikuma ja pühendas kogu oma energia isamaaliste küsimuste selgitamisele; me kõik oleme temalt midagi õppinud.⁶¹

Die Heimathi toimetaja võttis oma kaitse alla näiteks ka töölikkuse puudutamise pärast hukkamõistu pälvinud Jaak Järve ajalehte Virulane⁶² – kui “ristisõjaks” ühinenud Rigasche Zeitung, Neue Dörptsche Zeitung, Revalsche Zeitung ja St. Petersburger Zeitung leidsid Järve ajalehe veergudelt veel ohtlikumat sotsialismi, kui see end ilmutas Saksamaal. Siis meenutas Harry Jannsen neile Bismarcki, kes ometi taotleb poolehoidu ka töölistelt ja on välja astunud liberalismi ja kapitalismi hoolimatuse vastu.⁶³ Virulase kombel pööras Die Heimath tähelepanu maatute olukorrale, mis tõepoolest oli Balti agraarühiskonna valupunkte.⁶⁴

Manasseini revisjoni lõppedes tekkis küsimus, mida siis keskvalitsus tegelikult ette võtab, ja koos ülejäänud eesti avalikkusega oli Harry Jannsen lootusrikas. Ta väitis, et meie rahvas ei pea aadlikorporatsioone riigiorganiteks ega oma seaduslikeks ülemusteks, vaid tunnistab ainult ja üksnes riigivalitsust.⁶⁵ Va-

⁵⁷ Die Heimath 07.01.1882,

⁵⁸ Die Heimath 08.02.1882.

⁵⁹ Die Heimath 08.02.1882.

⁶⁰ Sakala 06.02.1882.

⁶¹ Die Heimath 09.03.1882.

⁶² Die Heimath 25.09.1882.

⁶³ Die Heimath 21.09.1882.

⁶⁴ Nt. Die Heimath 21.01.1884.

⁶⁵ Die Heimath 04.06.1883.

litsuse ja rüütelkondade huve teravalt vastandades oli Die Heimath ikka valitsuse poolel. 1884. aasta algul tsiteeris ta ajalehte Novost: Manasseini raport on valminud ja loodame, et "balti küsimus" nüüd lõplikult lahendatakse valitsuse põhisuuna, ühtlustamise ja sulandamise vaimus, ehkki see on õiguskorra ja sotsiaalse süsteemi erinevuste tõttu küllaltki raske.⁶⁶ Toetades valitsuse ühtlustamispoliitikat, arvas Harry Jannsen aga, et nii riigi praktilised poliitilised huvid kui ka valitsusele omane õiglus sunnivad teda arvestama ka eesti rahvuslaste soove.⁶⁷ Unifitseerimispoliitikat ei käsitatud assimileerimispoliitikana. Vene vabameelsemad ajalehed, mida Harry Jannsen hoolega luges ja sageli oma lehe veergudel refereeris, kinnitasid tema häid lootusi.

Oli aga ka pahaendelisi märke. 1883. aastal tuli Harry Jannsenil maha pidada duell venestusmeelseks muutunud Riia vene ajalehega Rižski Vestnik. See avameelises: eestlased ja lätlased tahavad "kohaliku valitsuse" kiskuda vaid enda kätte, riigivalitsusel aga on oma huvid ja ta ei kavatse eestlastele ja lätlastele heategusid tegema hakata. Harry Jannsen süüdistas vene lehte pahatahtlikus rünnakus eestlaste ja lätlaste vastu ning selgitas, et põlisrahvaste eesmärgid on tagasihoidlikud: nad ei taha muud, kui vaid kommunaalasjade ajamisel osaleda, mis kuulub ka valitsuse kavadesse. Die Heimathi toimetaja tunnistas vene keele kui riigikeele ülimust, avaldas aga lootust, et ka eesti ja läti keelele jäävad oma õigused. Tä juhtis 1883. aastal korduvalt tähelepanu sellele, et alles hiljaaegu oli riiginõukogu otsustanud, et riigi- ja justiitsasutused Balti provintsidest peavad vastu võtma kaebusi ka kohalikes keeltes, selle korralduse oli ka keiser kinnitanud. Tegelikult oligi Baltimail juba välja kujunenud "kolme kohaliku keele"

kasutus, nagu väitis Harry Jannsen.⁶⁸

Keelelist venestamist sellisel kujul, nagu see 1887. aasta kurikuulsate ajutiste määrustega algas – nimelt venekeelset õpetust rahvakoolides – ei uskunud tollal küll ükski eesti avalik tegelane.⁶⁹ Samas ei kujutlenud Harry Jannsen näiteks eesti keele kasutust gümnaasiumides, mille üleviimine venekeelsele õpetusele tulevikus oli tema meelest paratamatus ja võis tulla provintsidele ainult kasuks.⁷⁰

Harry Jannseni ajalehe retseptiooni kohta on vähe andmeid. A. Jürgenstein on oletanud boikotti,⁷¹ kuid see vajab veel tõestamist. Ilmselt lugesid Die Heimathit siiski nii eestlased kui ka sakslased, sõbrad ja vaenlased. Kuid kui palju seda loeti ja missugusele auditooriumile Harry Jannsen täpsemalt apelleeris, pole selge – nagu ka see, mida ta õieti lootis saavutada. Oli ta ju ise – nagu eespoolsetestki ridadest nähtub – pettunud saksa eliidi reformivalmiduses. Die Heimathi toimetaja ütles korduvalt, et tema eesmärk on aus, avalik mõttevahetus, *offenes Gespräch*, mis õhutaks inimesi "ise mõtlema"; ilmselt arvas ta, et selline vaidlus võib ehk äratavalt mõjuda teatud kihtidele sakslaste seas. Ta on kirjutanud "ükskõiksete" kihist, kelle all ta põhiliselt mõtles saksa linnakodanikke, ka on ta ikka oma kirjutistes esile tõstnud – nagu seda tegid kõik eesti ajalehetoimetajad – vaba- ja õilsameelseid ning rahva seas populaarseid mõisaomanikke või ka pastoreid, lootes seega privilegeeritutele omastest eelarvamustest vabanenud valgustatud-humanistlikele indiviididele. Samal ajal oli Harry Jannsen nimetatud "ükskõiksete" suhtes irooniline: nad on rahul, kui nad on hästi hommikust söönud ja mõne eduka äritehingu sooritanud, muu neid ei huvita.⁷² Aga ehk keegi siiski võttis kohvitassi või tollal saksa klubides moes olnud punšiklaasi kõrvale kätte Die Heimathi? Mis aga vabameelsetesse baltisaksa literaatidesse puutub, siis oli iseloomulik Revaler Beobachteri toimetaja Eugen Heubeli reaktsioon: ta väitis, et Harry Jannsen ei ole oma aadlivastasele hoiakule vaatamata talle "sümpaatne", ja nimelt oma selgelt deklareeritud eestluse pärast.⁷³ Ometi oli tegu kõige reformi- ja eestlassõbralikumana saksa ajalehe toimetajaga.

⁶⁶ Die Heimath 31.03.1884.

⁶⁷ Die Heimath 26.02.1882.

⁶⁸ Die Heimath 15.10.1883.

⁶⁹ Vt. näit. Virulase refereeringut – Die Heimath 07.04.1884.

⁷⁰ Die Heimath 04.02.1884.

⁷¹ Eesti biograafiline leksikon, lk. 167.

⁷² Die Heimath 09.02.1882.

⁷³ Revaler Beobachter 04.01.1882.

Olud ei olnud Harry Jannseni kui andeka, hea tahtega ja targa, aga ilmselt ka püsimate loomuga noore ajakirjaniku jaoks soodsad. Igatahes jõudis ta 1884. aastal Die Heimathit Tallinnas välja anda veel 20 numbrit, siirdus siis Riiga, ja samanimelist ajalehte hakkas seal 1885. aastast välja andma Friedrich Grosswald. On ehk mõneti üllatav, et Harry Jannsen töötas vahepeal Riias "vanabaltlaste" ajalehtede Duna-Zeitung ja Rigasche Zeitung toimetustes. Siis sai temast, tegelikult üsna loogiliselt, riigiametnik, kõigepealt muide Liivimaale venestusreformide teostama saadetud kuberner Mihhail Zinovjevi kantselei direktori abi.

Võtkem lõpuks väga lühidalt kokku see, mis puudutab mõiste "balti-baltlane-baltlus" saatust. Niisiis – segase geneesiga topo- ja etnonüümist sai 19. sajandil, Venemaa provintside "Mare Balticumi" idarannikul sealse vana korra muutumise aegadel mitmete ühiskondlik-poliitiliste nähtuste sümbol. Termin oli seotud vabameelsete ideedega ja tähistas seisuste võrdsust, aga ka kõigi etnoste võrdsust. Selles kajastus unistus eri kihtide ja rühmade koostööst ja integratsioonist, nad pidid olema võrdsed osalised selles eripärase näoga kultuuriruumis Vene impeeriumi äärealal. Kaunid ideed pörkasid aga karmi tegelikkuse vastu, eri inimgruppide eri huvide vastu. Seda näitavad üldkäsitletud võitlused Balti avalikkuses. Et eestlaste loosungiks jäi siiski eestlus, mitte baltlus, oli ajalooline paratamatus – et sõbralik koostöö ja tõeline partnerlus teiste rühmadega ühiskonna eri tasanditel oleks võimalik, pidi eestlaskond kõigepealt taotlema iseenda kui uue rahvuskoosluse emantsipatsiooni. Huvitav on see, et võrdseid õigusi baltisakslastega ei saavutatud tsaariaja lõpuni, küll aga saadi 1918. aastal – kui Jakobsoni väljendust kasutada – maa peremeheks.

20. sajandi alguses jäi baltlane ikkagi tähendama vaid praeguse Eesti ja Läti kunagisi saksa ülemkihte. Carl Mothander näiteks kasutab oma hästituntud memuaarides esi-

⁷⁴ C. Mothander. Parunid, eestlased ja enamlased. Tallinn, 1998, lk. 47.

⁷⁵ Samas, lk. 130–131.

mesest iseseisvusajast seda sõna täie endastmõistetavusega just kohalike sakslaste kohta – kas või rõhutades, kuivõrd hindamatu (kultuuri)pärandi on baltlased jätnud eestlastele ja lätlastele, kaitstes neid venestumise eest.⁷⁴ Need on samasugused mõtted nagu Hermann von Keyserlingil. Kuid Mothanderi aegsed eestlased olid veel kaugel sellest, et seda missiooni tunnustada, ja sotsiaalsete juurtega mentaalne lõhe andis end esimesel iseseisvusajal ikka veel teravasti tunda – kui ka parunessid Meyendorfid müüsid nüüd turul talukaupa nagu tavalised perenaised.⁷⁵ Eesti avalikkus ei saanud veel unustada, et vastukaaluks eestlaste ja lätlaste riikidele olid rüütelkonnad püüdnud asutada oma baltisaksa riiki. Samas võimaldas Eesti kultuurautonoomiaseadus sõbralikku, normaalset koostööd ja kujunesid eeldused edenevaks integratsiooniks. Rahulik areng aga katkes.

Ja kui rääkida tõemeeli kolme Venemaa provintsi rahvaste kokkukuuluvusest, tegelikult Balti ühtsusest, siis seisneb see ennekõike eestlaste, lätlaste ja baltisakslaste ning ka siinsete väiksemate etniliste gruppide vastastikusel kultuurimõjudes. Eestlaste praegune kultuur sündis tema vana etnilise kultuuri ja euroopalikule kirjakuultuurile omaste, baltisakslaste vahendatud institutsioonide ning ideede koostööst. Paljude keerukate ajalooliste asjaolude tõttu ei suutnud venestamise pealetung 1880. aastate teisest poolest selle kultuuri kujunemist peatada ega ka kogu Balti regiooni majanduslik-ühiskondlikku ja keelelis-kultuurilist eripära hävitada, kui see ühtsus ka "seestpoolt" vaadates oli mitmekihiline ja vastuolurikas.

Ea Jansen

(1921–2005)

Lõpetas 1949 TRÜ ajaloolase-arhivistina. Töötanud TA Ajaloo Instituudis. Ajaloodoktor 1968. Põhilised uurimisalad: eesti rahvuse kujunemine ja rahvuslik liikumine, venestamisaeg 1880–1890-ndatel. 19. sajandi kultuuri- ja sotsiaalajalugu, ka baltisaksa kultuuri ajalugu.